

Benyttet og analyseret med traditionel historisk kildekritik og agtpågivenhed over for P. Munchs dygtighed til at skrive for sig, er dette store erindringsværk alt i alt en guldgrube af materiale, der er stillet til rådighed for alle, som interesserer sig for og beskæftiger sig med enten den periode eller de spørgsmål, som behandles heri. Det åbner utallige muligheder både for mere viden og for mere dybtgående analyser af både dagligdagen og dramatiske højdepunkter i det danske samfunds udvikling i de første næsten 50 år af dette århundrede. Var affattelsen af dette erindringsværk så end P. Munchs sidste politiske indsats i det danske samfund, er der god grund til at være ham taknemmelig for denne redegørelse for sine erfaringer og synspunkter. Der er også grund til at takke alle – først og fremmest udgiverne – som har bidraget til, at dette værk er blevet gjort tilgængeligt og anvendeligt uden for rigsarkivets hvælvinger.

Ole Karup Pedersen

Viggo Sjøqvist: Peter Munch, Manden, Politikeren, Historikeren. Gyldendal. Kbh. 1976. 313 sider. 110 kr.

Dr. P. Munch var ikke sådan at bide skeer med. Det er han stadigvæk ikke. Viggo Sjøqvist er den anden forsker, der prøver at få hold på ham, og heller ikke han har rigtigt held med sig.

Måske er opgaven uløselig. Ingen dansk politiker har udtrykt sig så udførligt, og få er sværere at komme ind på livet af. Det er lykkedes dr. Sjøqvist at komme noget nærmere end professor Karup Pedersen, der pålagde sig selv den bizarre begrænsning, som han ganske vist ikke konsekvent overholdt, at han ville bygge på Munchs offentlige udsagn. Det førte ham på mærkværdige afveje. (Jvf. »P. Munch, historisk og sociologisk set«, *Historie, Jyske Samlinger*, ny række, IX, 1, 1970).

Sjøqvist har ikke lagt den slags bånd på sig. Men der er stadigvæk store uudforskede egne i Munch. Det gælder ikke bare hans privatliv, som han dækkede over med en mur af tavshed, hvad han naturligvis var i sin gode ret til, da en politikers privatliv kun kommer folk inklusive historikerne ved i det omfang, det er af betydning for forståelse af hans politik. Det er lykkedes Sjøqvist at kaste nyt lys over barndomshjemmet, hvorimod forholdet til hustru og søn så at sige forbigås i stilhed. Det skal ikke bebrejdes forfatteren. Alvorligere er det, at han lidt for let opgiver ævred over for problemer, der er af central betydning for forståelse af Munchs politik.

Ligesom Karup mener han at have fundet en slags nøgle til Munchs politiske grundholdning i en bemærkning i ungdomsbrevene om, at han så det som sin livsopgave at bidrage til at »formindske smerten« i Danmark. Men hvad siger det? Hvor mange politikere kunne ikke sige det samme? Hvad væsentligt eller særpræget har man sagt om Munch ved dette citat? Og hvor tilstedeligt er det i det hele taget at søge nøglen til en politikers personlighed i nogle overspændte ungdomsbreve? Der var løbet meget vand i Øresund mellem disse breve og den periode, hvor dr. Munch fik ansvaret for Danmarks udenrigspolitik, som vel burde være den mest interessante.

Desværre er det den, Sjøqvist gør mindst ud af. Kapitlerne herom bliver ikke så meget et supplement til som et resumé af hans »Danmarks udenrigspolitik 1933-1940«. Bortset fra en overraskende oplysning om, at P. Munch, når han var i Genève, kunne slå gækken løs og gå på gode restauranter. Man har svært ved at tro det, før man får at vide, hvad for retter han tog for sig af.

Forholdet til ministeriets embedsmænd i hele den lange periode, hvor han var uden-
hvh. erindringer og optegnelser om samme spørgsmål (*Erindringer* 3, s. 140-74) er der en bemærkelsesværdig overensstemmelse. Jeg takker lektor Jørgen Teglers for at have henledt min opmærksomhed på dette tilfælde.

rigsminister, får vi kun nogle almindelige betragtninger om. Georg Cohn optræder f. eks. overhovedet ikke i bogen.

Det er dr. Sjøqvists opfattelse, at Munchs politiske grundholdning tog form i 1902 og derpå i det store og hele holdt sig uændret resten af livet, at han led af en slags tidligt udviklet syndromforkalkning, om man vil. Det er, skriver Sjøqvist, i et foredrag i Studentersamfundet i september 1902, »vi første gang møder hans nyvundne, kategoriske og samtidig følelsesbetonede indstilling til forsvaret og militæret«, som kan opsummeres med Munchs egne ord i samme foredrag: »Dansk forsvarsvæsen er en stor tåbelighed«.

Sjøqvist dokumenterer ganske overbevisende, at Munchs sikkerhedspolitiske grundholdning stort set forblev uændret gennem gode tider og dårlige tider resten af hans politiske liv. Desto kedeligere er det, at han lader os temmelig i stikken, når det drejer sig om at belyse, hvordan denne holdning blev til. Hvad var det for en vej til Damaskus, der forvandlede den nationalistiske og fæstningsbegejstrede unge Saulus til den radikale Paulus?

Sjøqvist lægger vægt på en trang til konsekvens i den unge Munchs karakter, som fik ham til at gå fra den ene yderlighed til den anden af de to ekstreme muligheder, som Monrad opstiller i sine »Drømmerier«. Men hans overgang til radikalismen finder sted flere år, før antimilitarismen bliver hans kæphest. Problemet opløser sig derved i to, overgangen til »Hørups lejr« i midten af 90'erne, og antimilitarismen som mærkesag fra 1902. I intet af disse to spørgsmål er Munch selv til nogen stor hjælp.

Forklaringen er måske simpelthen, at han som en politisk stærkt aktiv mand hele tiden var optaget mest af det, der var »oppe i tiden«. I 90'erne var fæstningssagen allerede ved at være passé, mens spørgsmålet om parlamentarismen stadig stod i forgrunden. Forsvarssagen fik fornyet aktualitet ved nedsættelsen af forsvarskommissionen i 1902 og vedblev at være i centrum af dansk politik helt frem til 1909.

Men kan det ikke tænkes, at Munch er blevet påvirket af de stærkt officersfjendtlige stemninger, som i kølvandet på Dreyfus-affæren prægede radikale kredse i Frankrig under hans ophold dernede fra efteråret 1900 til sommeren 1901?

Sjøqvist fremhæver med rette Munchs karakteristik af Waldeck-Rousseau som en slags selvportræt og måske forbillede. Men ellers gør han kun meget lidt ud af, hvad Munchs langvarige ophold i Paris kom til at betyde for ham.

Også blandt engelske radikale kom antimilitarismen på mode i kølvandet på Boerkrigen.

Var Munchs holdning til Danmarks sikkerhedsproblem derefter uforanderlig og upåvirkelig af alle ydre omskiftelser? Der er meget, som tyder på det, og kun lidt, der tyder på det modsatte. Man kan endda finde endnu mere slående eksempler på hans upåvirkelighed, på, at hans udtalte ønske om at lære af historien kun rakte så langt, som historien bekræftede hans egne forud indtagne meninger, end Sjøqvist anfører.

Det er således, som forfatteren påpeger, en fast bestanddel i hans opfattelse, at han ser Danmarks sikkerhedsproblem som en isoleret konfrontation mellem Danmark og Tyskland, hvor en dansk forsvarsindsats på forhånd er håbløs. Forestillingen om et småstatsforsvars marginalværdi, der f. eks. har ligget til grund for svensk sikkerhedspolitik, er det meget vanskeligt at finde hos ham. Det synes at være en problemstilling, som han overhovedet ikke vil diskutere.

I »Erindringerne« (III, s. 187) finder vi således en reference til Ludendorffs udtalelser om situationen i 1916-17, i Munchs referat:

»Ludendorff har givet den forklaring, at regeringen regnede med den mulighed, at et sådant skridt (overgang til den uindskrænkede ubådskrig) ville medføre Hollands og Danmarks indtræden i krigen på de allieredes side; han gør herom den bemærkning, at de tyske kræfter på det tidspunkt var så anspændte, at selv de svage styrker, hvorover

Holland og Danmark rådede, kunne blive farlige, så det gjaldt om at undgå deres inddragning i krigen«.

Munch fortsætter:

»Senere har der været dem herhjemme, der af denne bemærkning har draget den slutning, at det var det danske militærvæsen, der bevirkede, at Tyskland ikke angreb Danmark«.

Hans referat af Ludendorff er stærkt afsvækket. I originalen lyder den pågældende »bemærkning«:

»Nur mit tiefsten Bedauern konnten wir uns nicht für die uneingeschränkte Führung des U-Bootkrieges aussprechen, da er nach Urteil des Reichskanzlers den Krieg mit Holland und Dänemark möglicherweise zur Folge haben würde; wir hatten zum Schutz gegen beide Staaten nicht einen Mann zur Verfügung. Sie waren in der Lage, mit ihren zwar nicht kriegsgewohnten Armeen in Deutschland einzurücken und uns den Todesstoss zu geben. (Sic!) Wir wären besiegt worden, noch bevor die von der Marine in Aussicht gestellte Wirkung des uneingeschränkten U-Bootkrieges eingetreten wäre«. (Ludendorff Meine Kriegserinnerungen, Berlin 1919, s. 190).

Og senere:

»Nach unseren Siegen im Rumänien erwartete die Oberste Heeresleitung ein Eingreifen Hollands und Dänemarks in den Krieg zu unseren Ungunsten nicht mehr. Immerhin war nichts aufs Spiel zu setzen; der U-Bootkrieg durfte als Sperrgebietskrieg wenn, es erforderlich würde, erst dann geführt werden, wenn der rumänische Feldzug beendet war und Truppen von dort wieder in Deutschland an der West- und Ostfront eintrafen«. (Ibid., s. 247).

Selv med fradrag af Ludendorffs hysteriske overdrivelser ganske stærke vidnesbyrd om, at selv et dansk »militærvæsen«, som Munch siger, kunne have en vis betydning, endda uden at blive brugt. Men Munch finder det end ikke uljigheden værd at tage en argumentation op. Dissonansdøvhed, som psykologerne siger? Eller taktik? Hvis modpartens argumenter er for stærke, er det klogere ikke at gå imod dem, men at gå uden om dem.

Dissonansdøvhed eller taktik? Det er et spørgsmål, man gang på gang må stille, og som det er grumme svært at få svar på. Munch havde en række af de egenskaber, der giver en politiker styrke og indflydelse: En uopslidelig fysik, målbevidsthed, sikker taktisk sans, urokkelig selvbeherskelse – »jeg besluttede at blive vred«, bemærkede han ved en lejlighed – lammende sagkundskab og nok en betydelig evne til forstilling.

Om han faktisk var så doktrinær, som han kunne virke, er svært at gennemskue, dels fordi Danmarks sikkerhedssituation på intet tidspunkt i hans tid bød på realistiske alternativer til den førte politik, dels fordi det ikke er sikkert, at Munch overhovedet beskæftigede sig med hypotetiske situationer.

Fra debatten med Georg Brandes i »Det ny Aarhundrede« til de nordiske forsvarsrumlerier i 30'erne var situationen uforandret den samme. Der fandtes ingen reel mulighed for en alliancepolitik. At tale alt for meget om den kunne derfor kun skade, da det dels måtte vække mistanke i Tyskland, dels – i 30'erne – uvægerligt ville føre til, at i det mindste nordmændene busede ud med, at det kunne der aldrig blive tale om, og dermed afslørede, at Danmark ville være endnu mere isoleret, end de forskellige nordiske øvelser på mere ufarlige områder som kulturen ellers måske kunne give tyskerne indtryk af.

Der var derfor ingen særlig grund for Munch til at indlade sig på en drøftelse af sikkerhedspolitiske alternativer. Hans primære løsning var det, Brandes havde kaldt at »ligge død« og, som Munch sagde under forsvarsdebatten i begyndelsen af 20'erne, »at tage den smule tryghed« som kunne ligge heri under et stormagtsopgør.

Det betyder dog ikke nødvendigvis, at han ikke havde blikket åbnet for andre muligheder eller ikke søgte at få det bedst mulige ud af en dårlig situation. Sjøqvist har især i »Danmarks udenrigspolitik« påvist, hvordan han gik ind for sanktionspolitikken mod Italien, da der var udsigt til, at den kunne give Folkeforbundet en vis troværdighed som sikkerhedsgarant. En anden streng i hans sikkerhedspolitik var at skabe tillid i Berlin, men uden nogensinde at gå så langt, som Lütken og siden øjensynlig Stauning var rede til, at indlade sig i direkte forhandlinger med tyskerne, som man aldrig kunne vide, hvor ville ende.

Hans nordiske politik kan siges at have haft en sikkerhedsdimension, for så vidt som den kunne – som han engang sagde på det nordiske udenrigsministermøde i Helsingfors i februar 1939 – skabe indtryk af en solidaritet mellem de nordiske lande.

På et andet af disse møder gjorde han gældende, at et nordisk forsvarsforbund var værdiløst uden stormagtsdeltagelse, og en sådan (Englands) uopnåelig. Påny er det umuligt at se, om der er tale om en rent taktisk bestemt udtalelse med det formål at mane den løse nordiske alliancesnak i jorden, eller om det er udtryk for, at Munch ville stille sig åbent over for en alliance med en stormagt, hvis en sådan var mulig. Som Sjøqvist påpeger, kunne Munch godt optræde i strid med sine strenge principper på det militære felt, som f. eks. ved anlægget af Tunestillingen under Første Verdenskrig.

Igen lykkes det ham dog ikke at finde frem til den inderste forklaring på Munchs politik i denne sag, og det er tænkeligt, at man må slå sig til tåls hermed, også når det gælder spørgsmålet om hans holdning til eventuelle sikkerhedspolitiske alternativer. Det er ikke let at få sikkert greb om hans inderste tanker.

En blåøjet, verdensfjern idealist og optimist, som de konservative ville gøre ham til, var han i hvert fald ikke. Hans dømmekraft var ikke altid sikker. Et eksempel herpå, som Sjøqvist med rette fremhæver, er hans tanker om at benytte H. N. Andersen i diplomatiske missioner i 30'erne. Man kunne også have nævnt hans påfund om at lade sønnen Ebbe ledsage Anthony Eden under hans besøg i Danmark, som fik nogle embedsmænd i ministeriet til at hæve øjenbrynene. Men hans grundvurdering af den internationale situation i 30'erne, som den fremtræder i hans breve og fortrolige udtalelser, er hverken naiv eller optimistisk.

Allerede i 1933 erklærede Munch i det udenrigspolitiske nævn, at nazisternes magtovertagelse i Tyskland betød, at Europa nu bevægede sig mod enten krig eller kaprustning. På det nordiske udenrigsministermøde i Oslo i 1938 forklarede han flere måneder inden München, at det ikke ville være ønskeligt for Danmark at have England som mægler i en eventuel konflikt med Tyskland, da englænderne ville råde til eftergivenhed.

Munch må imidlertid selv tage noget af skylden for, at forestillingen om ham som et godtroende tосsehoved kunne vinde udbredelse. Sjøqvist peger på den påfaldende uoverensstemmelse, der er mellem hans private vurderinger og de offentlige kommentarer, han fremsætter til pressen. Her kunne man virkelig tale om en »troværdighedskløft«. Selv om man tager Max Webers behændige sondring mellem sindelagsmoral og ansvarsmoral til hjælp, er det svært at frikende Munch for at have været på kanten af intellektuel og moralsk uhæderlighed. Så meget mere, som det er svært at forstå, hvilket formål denne usandfærdige optimisme skulle tjene.

Problemet plager Sjøqvist ligesom Munchs fremstilling af Scavenius' udnævnelse til udenrigsminister i 1940, der også nærmer sig grænsen af det uvederhæftige. For disse træk passer ikke rigtigt til forfatterens billede af P. Munch som en helstøbt hædersmand. Men han forsøger ikke at grave dybere ned i problemet. I det mindste dobbelttungtheden om den internationale situation i 30'erne kunne give anledning til at rejse nogle

spørgsmål, som til dels rækker ud over personen Munch, fordi de berører centrale problemer vedrørende demokratisk kontrol med udenrigspolitikken.

Hvad lå der bag Munchs konsekvente bagatellisering af den internationale situations farer i hans offentlige udtalelser?

Var det endnu en streng i hans sikkerhedspolitik? Den bevidste afdramatisering med det formål i det mindste ikke at forringe det nøgne Danmarks forhandlingssituation over for Tyskland ved på forhånd at give indtryk af, at vi var skræmte? Eller en »vi alene vide« holdning, der kunne bunde i hans »marmor temperament«, i de sidste rester af hans national-liberale fortid, i den professionelle udenrigspolitikers almindelige uvilje mod at få en slet informeret opinion til at blande sig i landets udenrigspolitik? Eller var den mere eller mindre ubevidste hensigt simpelthen at legitimere den radikale forsvarspolitik, at få verden til at se ud, som verdener skulle se ud efter Odense-programmet?

Det er vanskelige spørgsmål at svare på. Men det er ikke tilstrækkelig grund til at lade dem ligge.

Sjøqvist siger beskedent i bogens forord, at han ikke tør påstå, at det fuldt ud er lykkedes for ham at koncentrere sig om de vigtigste problemer. Det er i hvert fald ikke lykkedes at finde tilfredsstillende svar på dem. Måske er det umuligt. Men han kunne godt have markeret dem bedre i terrænet, så man havde fået bedre overblik over, hvor der bør graves videre. Munch er en sådan gigant i dansk politik, at det nok endnu er Halsløs gerning med frontalangreb på ham. Hans centrale parti- og »koalitionspolitiske« rolle har Sjøqvist stort set ladet ligge. Vejen til en biografi, der bliver mere end en torso, må nok ryddes med mere indgående detailstudier først.

Erling Bjøl

Viggo Sjøqvist: Erik Scavenius. En biografi. Bind I. 1877–1920. 331 s. Og bind II. 1920–1962. 365 s. Gyldendal, København, 1973.

I to verdenskrige havde Erik Scavenius ansvaret for dansk udenrigspolitik. Under 2. verdenskrig var han desuden statsminister og den ansvarlige leder af forhandlingspolitikken. I begge krige synes hans hovedopfattelse at have været den, at Tyskland er Danmarks skæbne, således forstået, at et godt forhold til Tyskland er en afgørende betingelse for Danmarks eksistens – hvad enten man kan lide det eller ej. En kølig og nøgtern politik, baseret på denne erkendelse, er den eneste vej frem.

Hans neutralitetspolitik under 1. verdenskrig – tyskerkursen kaldet – var succesrig, anerkendt også af de allierede, omend anfægtet i samtiden af visse kredse i den danske befolkning. Nu huskes hans indsats kun af historikerne. Anderledes med hans indsats under 2. verdenskrig, den huskes stadig, fordi han tegner forhandlingspolitikken, samarbejdspolitikken med besættelsesmagten, som størstedelen af Danmarks befolkning synes at have samtykket i – i tiden frem til 29. august 1943, og som samme befolkning i 1945 og årene derefter ganske afgjort søgte at distancere sig fra. Sjøqvists bog er måske først og fremmest et forsøg på at bringe denne debat til en afklaring.

Scavenius' indsats i de to krige beskrives i hvert sit bind af biografien, og Historisk Tidsskrifts Redaktion har derfor ment det rimeligt at dele opgaven mellem to anmeldere.

Viggo Sjøqvist kalder sin bog en biografi. Det er ikke hans første forsøg i genren – ej heller hans sidste. Med Peter Vedel biografien i to bind (Peter Vedel. Udenrigsministeriets Direktør I (1823–64) og II (1865–1911), Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 2 og 4, 1957 og 1962. Anmeldt i Historisk Tidsskrift 11. r. V, s. 494–506 (Erik Møller) og 12. r. I, s. 119–132 (Povl Bagge)), hvoraf det sidste var